

důsledcích. Kdyby měla veřejnost více prostředků ke kontaktu s vědou a technologií, dilema mezi panikařením a utajováním pravé povahy věcí by sice nezmizelo, ale poskytlo by nám to možnost omezit některé z jeho škodlivějších důsledků.

Konečně nepřipadá v úvahu zaujmout k riziku výlučně negativní postoj. Riziko je vždycky třeba tlumit, ale aktivní podstupování rizika je základním prvkem dynamické ekonomiky a invenční společnosti. Žít v globálním věku znamená vyrovnávat se s rozmanitostí nových rizikových situací. Možná bude celkem často zapotřebí, abychom se, když půjde o podporu vědeckých inovací či jiných forem změny, chovali spíše odvážně než opatrně. Konec konců, jeden z kořenů slova „riziko“ v portugalštině znamená „odvážit se“.

3. Tradice

Když se sejdou Skotové, aby oslavili svou národní identitu, obracejí se k tradičním způsobům. Muži obléknou kilt, přičemž každý klan má svůj vlastní tartan, a jejich obřady jsou provázeny kvílením dud. Pomocí těchto symbolů dávají najevo svou věrnost starobylým rituálům – rituálům, jejichž původ se ztrácí v dávnověku. — proč?

Jenomže je tomu jinak. Spolu s většinou dalších symbolů skotství jsou všechny zmíněné zcela nedávným výtvozem. Krátká sukňe – kilt – byla patrně vynalezena na začátku osmnáctého století anglickým průmyslníkem z Lancashiru Thomasem Rawlinsonem, který se rozhodl upravit tehdejší oblečení skotských horalů, aby vyhovovalo dělníkům.

Kilt byl produktem průmyslové revoluce. Nešlo o to, uchovat časem posvěcené zvyky, ale naopak – odvést horaly z vřesovišť do továren. Kilt se ani hned nestal součástí skotského národního kroje. Obyvatelé skotské nížiny, kteří tvořili velkou většinu Skotů, pokládali oděv horalů za bizarní oblečení, na které převážná část z nich pohlížela s určitým pohrdáním. Podobně mnoho z klanových kostkovaných vzorů, které se nyní nosí, navrhli během viktoriánského období podnikaví krejčí, kteří v nich správně rozpoznali šanci na zvýšení odbytu. *- jak to souvisí s formou modernity? spot.*

Mnohé z toho, co považujeme za tradiční a ponořené v mlhách času, je vlastně v nejlepším případě ploidem několika posledních staletí a často doby ještě nedávnější. Případ skotského kiltu je převzat z proslulé knihy historiků Erica Hobsbawma a Terence Ranguera, nazvané *Vynalézání tradice*. Autoři v ní uvádějí příklady vymyšlených tradic z pestré palety různých zemí, včetně koloniální Indie.

V šedesátých letech devatenáctého století zorganizovali Britové archeologický průzkum s cílem zmapovat největší památky Indie a zachránit indické „dědictví“. V přesvědčení, že místní umění a řemesla jsou v úpadku, shromažďovali různé artefakty a ukládali je v muzeích. Před rokem 1860 například nosili indiští i britští vojáci uniformy podle západního vzoru. Ale v očích

*ideologie
ve světě
+ archeologie
Pavelky klam
a spot.*

Britů měli Indové vypadat jako Indové. Uniformy Indů byly tedy upraveny tak, aby se jejich součástí staly turbany, šerpy a tuniky, které byly považovány za „autentické“. Některé z těchto součástí Brity vymyšlené, nebo napůl vymyšlené, tradice přetrvaly v této zemi dodnes, ačkoli jiné byly – jak jinak – později zavrženy.

Tradice a obyčej – to byla náplň života většiny lidí po velkou část historie lidstva. Nicméně je pozoruhodné, jak malý zájem o ně projevují vědci a myslitelé. Vedou se nekonečné diskuse o modernizaci a o tom, co znamená být moderní, ale o tradici toho bylo řečeno opravdu jen málo. Když jsem si připravoval tuto kapitolu, narazil jsem na tucty vědeckých knih v angličtině, které měly v názvu „modernitu“. Vlastně i já sám jsem jich několik napsal – ale objevil jsem jen pár knih, které pojednávaly výslovně o tradici. *malá modernita
ani tradice?*

Tradice získala špatné jméno v Evropě osmnáctého století, v období osvícenství. Jeden z jeho největších protagonistů, baron d’Holbach, shrnul celou věc takto:

*Učitelé dosti dlouho obraceli oči lidí na nebesa,
ať je tedy nyní obrátí k zemi. Ať se lidská mysl,
unavená nepochopitelnou teologií, absurdními
bajkami, neproniknutelnými mystérii a dětinskými
obřady, věnuje studiu přírody, srozumitelným cí-
lům, viditelným pravdám a užitečnému poznání.*

Odstraňme prázdňé chiméry lidstva, a rozumné názory si už samy brzy najdou cestu do hlav, kterým bylo vtoukáno, že je jim navždy určeno chybvat.

D'Holbach samozřejmě nikdy nezamýšlel vážně se zabývat tradicí a její rolí ve společnosti. Tradice je u něj pouze stín táhnoucí se za moderností, nepřijatelný konstrukt, který může být mávnutím ruky odepsán. Jestliže se ale chceme s tradicí opravdu vyrovnat, nemůžeme ji považovat za pouhou pošetilost. Lingvistické kořeny slova „tradice“ jsou staré. Anglické slovo má původ v latinském termínu *tradere*, který znamenal předat, tedy dát něco někomu do ochrany. Slovo *tradere* bylo původně užíváno v kontextu římského práva, kde se týkalo dědických zákonů. Předpokládalo se, že majetek, který přecházel z jedné generace na druhou, je dáván do opatrovnictví – dědic přebíral závazek chránit ho a pečovat o něj. *Smířlost s budoucím a poklad obk.*

Zdálo by se, že na rozdíl od skotských kiltů a dud zde představa tradice existuje už po mnoho století. Zdání opět klame. Pojem „tradice“ v tom smyslu, jak se dnes užívá, je ve skutečnosti produktem posledních dvou set let v Evropě. Stejně jako tomu bylo u pojmu rizika, o kterém jsem hovořil v předcházející kapitole, ve středověku žádná obecná představa tradice neexis-

tovala. Po tomto slově nebyla poptávka právě proto, že tradice a obyčej byly všudypřítomné.

Idea tradice je tak sama výtvorem modernity. To znamená, že bychom o ní nemohli uvažovat ve vztahu k premoderním nebo nezápadním společnostem, ale plyne z toho, že k diskusi o tradici bychom měli přistupovat s jistou opatrností. Ztotožněním tradice s dogmatem a nevědomostí se osvícenští myslitelé snažili ospravedlnit své zaujetí pro nové.

Jak bychom tedy měli chápat „tradici“, jestliže se oprostíme od předsudků osvícenství? Můžeme docela dobře začít tím, že se ještě vrátíme k vymyšleným tradicím. Vymyšlené tradice a obyčeje, připomínají Hobsbawm a Ranger, nejsou ty pravé. Jsou spíše uměle vyrobeny, než aby se vyvinuly spontánně; slouží jako nástroje moci a neexistují od nepaměti. Veškeré náznaky kontinuity se vzdálenou minulostí jsou převážně falešné. *Historický chodové*

Jejich argumentaci bych úplně obrátil. Řekl bych, že všechny tradice jsou vymyšlené. Žádná tradiční společnost nebyla tak zcela tradiční, a tradice a obyčeje byly vymyšleny z rozmanitých důvodů. Neměli bychom se domnívat, že vědomou konstrukci tradice lze nalézt pouze v moderním období. Tradice navíc vždy zahrnují moc, ať už jsou konstruovány záměrně, či nikoli. Králové, císařové, kněží a mnozí další dlouho vymyš-

leli tradice, které jim vyhovovaly a ospravedlňovaly jejich vládu.

Představa, že tradice odolávají změnám, je mýtus. Tradice se časem vyvíjejí, ale mohou být také zcela náhle vyměněny nebo přeměněny. Mohu-li to tak říci, jsou vynalézány a znovuvynalézány.

Některé tradice, jako jsou ty, které spojujeme s velkými náboženstvími, samozřejmě trvají po staletí. Například základní předpisy islámu, které dodržují téměř všichni muslimové, přetrvávají podle všeho beze změny již po velmi dlouhé období. Ale ať už takové doktríny vykazují jakoukoli kontinuitu, procházejí mnoha změnami – dokonce revolučními změnami – ve způsobu, jak jsou interpretovány a jak se podle nich jedná. Úplně čistá tradice neexistuje. Stejně jako ostatní světová náboženství čerpá islám z pestré směsice kulturních zdrojů – tedy z jiných tradic. Totéž platí obecněji o Osmanské říši, jež v průběhu doby vstřebávala mimo jiné arabské, perské, řecké, berberské, turecké a indické vlivy.

Avšak předpokládat, že má-li být daný soubor symbolů a praktik tradiční, musel by tu být už před staletími, je jednoduše mylné. Tradicí se už stalo vánoční poselství panovníka, které v Británii každoročně přenáší sdělovací prostředky. A přece zaznělo poprvé teprve v roce 1932. Trvání v čase není klíčovým, definují-

cím rysem tradice, ani jejího vágnějšího příbuzného, obyčeje. Určujícími charakteristikami tradice jsou rituál a opakování. Tradice jsou vždy majetkem skupin, komunit nebo kolektivit. Jednotlivci mohou tradice a obyčeje dodržovat, ale tradice sama není vlastností individuálního chování, jako je tomu u zvyku.

Význačným rysem tradice je totiž to, že je nositelkou nějaké pravdy. Ten, kdo dodržuje tradiční zvyklosti, není zvědavý na otázky po alternativách. Tradice poskytuje rámec jednání, který může navzdory všem případným proměnám zůstat z velké části nezpochybněn. Tradice mají obvykle své strážce – mudrce, kněží, filozofy. Strážci nejsou totéž co experti. Jejich pozice a moc je dána skutečností, že jen oni jsou schopni interpretovat rituální pravdu tradice. Pouze oni mohou rozluštit skutečné významy posvátných textů nebo jiných symbolů, které jsou obsaženy ve společných rituálech. *(Paris) Hotel, vždy a vždy v Egyptě*

Osvícenství si vzalo za cíl autoritu tradice rozbít. Uspělo však jen částečně. Ve většině moderní Evropy zůstaly tradice ještě dlouhou dobu silné a ve zbytku světa zakořenily dokonce ještě pevněji. Mnoho tradic bylo znovuvynalezeno a mnoho jiných ustaveno zcela nově. Určité části společnosti vyvíjejí spojené úsilí, aby ochránily nebo adaptovaly staré tradice. Právě o to konec konců v zásadě šlo a jde konzervativním filoso-

*konservativní
se. tradiční*

fům. Je to snad nejzákladnější pojem konzervatismu, neboť konzervatismus věří, že tradice obsahuje nahromaděnou moudrost.

Dalším důvodem, proč tradice přetrvala i v průmyslových zemích, bylo to, že institucionální změny ohlašované modernitou se z větší části omezily na veřejné instituce – zejména vládu a ekonomiku. V mnoha jiných oblastech, včetně všedního, každodenního života, měly tendenci přetrvávat nebo se opakovaně prosazovat tradiční způsoby konání. Dalo by se dokonce říci, že mezi modernitou a tradicí existoval jakýsi symbiotický vztah. Ve většině zemí nepřestávaly být například rodina, sexualita a rozdíly mezi pohlavími silně prostopueny tradicí a zavedenými zvyklostmi. - INTIMITA

Dnes pod vlivem globalizace dochází ke dvěma základním změnám. V západních zemích se začínají uvolňovat ze sevření tradice nejenom veřejné instituce, ale i všední život. A z tradic se postupně vymaňují i jiné společnosti různě po světě, které dříve zůstávaly tradičnější. Mám za to, že tento proces je osou postupného vznikání globální kosmopolitní společnosti, o níž jsem hovořil dříve.

Jde o společnost žijící po konci přírody. Jinými slovy, zbývá jen málo aspektů fyzického světa, které jsou čistě přírodní – nedotčené lidským zásahem. Je to také společnost žijící po konci tradice. Konec tradice nezna-

mená, že tradice zmizela, jak si přáli osvícenští myslitelé. Naopak, v různých proměnách dále všude rozkvétá. Ale stále méně – mohu-li to tak vyjádřit – je to tradice žitá tradičním způsobem. Tradiční způsob znamená obranu tradičních jednání pomocí jim vlastních rituálů a symbolik – obranu tradice jejími vnitřními nároky na pravdu.

Svět, ve kterém se modernizace neomezuje na jednu zeměpisnou oblast, ale dává o sobě vědět globálně, má pro tradici mnoho důsledků. Tradice a věda se někdy podivnými a zajímavými způsoby prostupují. Připomeňme například velice diskutovanou událost, která se přihodila v roce 1995 v Indii, kde se v některých hinduistických svatyních zdálo, že božstva pijí mléko. Týž den několik miliónů lidí, nejen v Indii, ale po celém světě, zkoušelo nabídnout mléko nějakému obrazu božstva. Denis Vidal, antropolog, který tento fenomén popsal, poznamenává, že

hinduistická božstva, která se projevila současně ve všech zemích světa obývaných Indy, tím snad vykonala vůbec první zázrak, který dobře zapadá do doby znepokojované pojmem globalizace.

Právě tak zajímavý je věřícími stejně jako nevěřícími široce sdílený pocit, že pravost tohoto zázraku pro-

kážou až vědecké experimenty. Věda byla naverbována do služeb víry. *Co to má být? a proč?*

Tradice v takovém případě není jen dosud živá; prochází také obrozením. Nicméně tradice také často modernitě podléhají, a v některých situacích se to stává po celém světě. Tradice, která je zbavena svého obsahu a je komercializována, se stává buď dědictvím, nebo kýčem – jednou z třepek, které se prodávají v letištních obchodech. Průmysl zpracovávající kulturní dědictví rozvíjí odkaz tak, že tradici přebalí do podoby atrakce. Renovované budovy v turisticky atraktivních místech mohou vypadat nádherně a renovace může být dokonce do posledního detailu autentická. Ale odkaz, který je tak chráněn, je odtržen od životní mízy tradice, je přeřato spojení se zkušeností každodenního života.

Podle mého názoru naprosto neodporuje rozumu, uznáme-li, že tradice jsou pro společnost potřebné. Nemůžeme tedy akceptovat osvícenskou myšlenku, že svět by se měl tradice zcela zbavit. Tradice jsou potřebné a budou vždy existovat, protože zaručují kontinuitu života a dávají mu formu. Vezměme si za příklad akademický život. V akademickém světě pracují všichni v rámci tradice. Dokonce i akademické obory jako celek, například ekonomie, sociologie nebo filosofie, mají své tradice. Nikdo totiž nemůže pracovat zcela ek-

lekticky. Bez intelektuálních tradic by neměly myšlenky žádné zacílení nebo směr.

Součástí akademického života je však potřeba neustále zkoumat hranice takových tradic a pěstovat aktivní výměnu mezi nimi. Tradice může být docela dobře hájena netradičním způsobem – a v tom spočívá její budoucnost. Tomu, že rituál, obřad a opakování mají důležitou sociální roli, rozumí a podle toho i jedná většina organizací, včetně vlád. Tradice budou i nadále zachovávány, pokud budou náležitě ospravedlněny – ne už z hlediska jejich vlastních vnitřních rituálů, ale srovnáním s jinými tradicemi nebo způsoby konání.

To platí i o náboženských tradicích. Náboženství je běžně spojováno s představou určitého přesvědčení, s jakýmsi druhem emocionálního skoku do víry. Ale v kosmopolitním světě více lidí než kdy dříve přichází do pravidelného styku s jinými, kteří uvažují jinak. Chce se po nich, aby své přesvědčení alespoň implicitně obhájili jak před sebou, tak před druhými. Ve společnosti, která se zbavuje zavedených tradic, se další přetrvávání náboženských rituálů a obřadů neobejde bez velké příměsi racionality. A tak by to také být mělo.

Změna role, která je tradici určena, do našich životů vnáší novou dynamiku. Ve zkratce ji lze vyjádřit jako zmítání mezi autonomií jednání a donucením na jedné

Kde však se setkávají s obřady a rituály?

straně a mezi příklonem ke kosmopolitismu a fundamentalismem na straně druhé. Tam, kde se tradice dala na ústup, jsme nuceni přijmout otevřenější a reflexivnější životní styl. Autonomie a svoboda mohou nahradit skrytou moc tradice otevřenou diskusí a dialogem. Ale těmto svobodám jdou v patách jiné problémy. Společnost, která žije mimo přírodu i mimo tradici – a takové jsou dnes téměř všechny západní země –, je společností, kde se v každodenním životě stejně jako kdekoli jinde vyžaduje činit neustálá rozhodnutí. Rubem přechodu k samostatnému rozhodování je vzrůst negativních návyků a závislostí. Děje se zde něco opravdu překvapujícího, ale také zneklidňujícího. Z větší části se to týká rozvinutých zemí, ale začíná se to projevovat také mezi zámožnějšími skupinami jinde ve světě. Mám na mysli rozšíření představy a reality nových závislostí. Představa návykové závislosti se původně vztahovala výlučně k alkoholismu a narkomanii. Dnes může závislost proniknout do každé oblasti jednání. Člověk může propadnout práci, cvičení, jídlu, sexu – dokonce i lásce. Důvod spočívá v tom, že tyto aktivity a také jiné části života jsou oproti minulosti mnohem méně strukturovány tradicí a zavedeným zvykem.

Stejně jako tradice je i návyková závislost určována vlivem minulosti na přítomnost; a jako v případě tradice i u závislosti hraje klíčovou roli opakování. Ale minulost, o kterou zde jde, je spíše individuální než ko-

1. co tím
můžeme?

jako může
umístit
přírodu
(mnoho)

→ Co to
má
a proč
má?

lektivní, a opakování je vynuceno úzkostí. Sám bych tuto závislost pokládal za strnulou autonomii. Každý kontext odbourávání tradic nabízí možnost větší svobody jednání, než existovala dříve. Mluvíme o vymaňování člověka ze stisku minulosti. Závislost nastává, když je možnost volby, kterou měla autonomie přinést, paralyzována úzkostí. V tradici minulost strukturuje přítomnost pomocí sdílených kolektivních přesvědčení a pocitů. Závislý člověk je také v poddanství minulosti – ale proto, že se nedokáže odtrhnout od toho, co bylo původně svobodně zvolenou součástí životního stylu.

Jak se tradice a obyčej v celosvětovém měřítku vytrácejí, mění se i sám základ naší identity – náš pocit vlastního já. V tradičnějších situacích se pocit vlastního já opírá z velké části o stabilitu sociálních pozic jednotlivců ve společenství. Kde zaniká tradice a prosazuje se volba životního stylu, není z tohoto procesu vyňata ani osobnost. Osobní identita se musí vytvářet a přetvářet aktivněji než dříve. To vysvětluje, proč se v západních zemích staly tak populárními terapie a poradenství všeho druhu. Když Freud začínal s moderní psychoanalýzou, myslel si, že zavádí vědecký způsob léčby neuróz. Ve skutečnosti však vymyslel metodu obnovování identity člověka v počátečních stadiích kultury zbavující se tradice.

V psychoanalýze jde konec konců o to, že se jedinec navrácí do své minulosti, aby si vydobyl větší autonomii pro budoucnost. Více méně totéž platí i pro skupiny svépomoci, tak běžné v západních společnostech. Například na setkáních Anonymních alkoholiků lidé vyprávějí své životní příběhy a ostatní přítomní je podporují, aby vytrvali ve své touze po změně. Ze závislosti se zotavují v podstatě přepsáním svého životního příběhu.

Boj mezi autonomií a závislostí je na jednom pólu globalizace. Na druhém je střet mezi kosmopolitním přístupem a fundamentalismem. Někdo by si myslel, že fundamentalismus existuje odevždy. Není tomu tak – vyrostl jako odpověď na procesy globalizace, které vidíme všude kolem nás. Samotný termín pochází z přelomu století, kdy byl užíván k označení náboženského přesvědčení některých protestantských sekt ve Spojených státech, zejména těch, které odmítaly Darwinovo učení. Ale ještě ani na konci padesátých let nemělo slovo „fundamentalismus“ ve velkém Oxfordském slovníku jazyka anglického své vlastní heslo. Běžným se stalo teprve v letech šedesátých.

Fundamentalismus není totéž co fanatismus nebo autoritářství. Fundamentalisté volají po návratu k základním posvátným knihám či textům, o nichž se předpokládá, že budou vykládány doslovně, a doktríny odvozené z této četby chtějí aplikovat na společenský,

ekonomický nebo politický život. Fundamentalismus tak dodává novou životnost a důležitost strážcům tradice. Pouze oni jsou s to poznat „přesný význam“ posvátných textů. Duchovenstvo nebo jiní privilegovaní vykladači získávají jak duchovní, tak i světskou moc. Mohou usilovat o přímé převzetí otěží vlády – jako například v Íránu – nebo působit ve spojení s politickými stranami.

Fundamentalismus je kontroverzní slovo, protože mnoho z těch, kdo jsou jinými označováni za fundamentalisty, nepřipouští, že se na ně tento termín vztahuje. Můžeme mu tedy dát nějaký objektivní význam? Myslím, že ano, a pokusím se ho definovat následovně: Fundamentalismus je zablokovaná tradice. Je to tradice, která je v globalizujícím se světě, kde se ptáme po důvodech, bráněna tradičním způsobem – odkazem k rituální pravdě. Fundamentalismus proto nemá nic společného s obsahem přesvědčení, ať už náboženských, či jiných. Důležité je v něm to, jak se brání nebo prosazuje pravda přesvědčení.

Ve fundamentalismu nejde o to, čemu lidé věří, ale stejně jako je tomu u tradice obecně, proč tomu věří a jak to ospravedlňují. Fundamentalismus není omezen jen na náboženství. Čínští Rudí gardisté se svou oddaností Maově Rudé knížce jistě zařadili mezi fundamentalisty. Fundamentalismus není primárně ani odpo-

rem tradičnějších kultur vůči „westernizaci“ – odmítnutím západní zkaženosti. Fundamentalismus se může rozvíjet na půdě tradic všeho druhu. Nedává prostor dvojznačnosti, souběžné interpretaci a rozmanitosti identity – je to odmítnutí dialogu ve světě, jehož mír a kontinuita právě na dialogu závisejí.

Fundamentalismus je dítětem globalizace, na kterou reaguje a zároveň ji využívá. Fundamentalistické skupiny téměř všude široce využívají nové komunikační technologie. Než přišel v Íránu k moci Ajatoláh Chomejní, dal do oběhu videokazety a nahrávky se svým učením. Radikálové hindutvy široce využívají internet a elektronickou poštu, aby vytvořili „pocit hinduistické identity“.

Domnívám se, že ať už fundamentalismus na sebe vezme jakoukoli podobu – náboženskou, etnickou, nacionalistickou nebo přímo politickou –, je oprávněné ho pokládat za problém. Nemá daleko k použití násilí a je nepřitelem kosmopolitních hodnot.

Fundamentalismus nicméně není prostou antitezí globalizující se modernity – klade jí také otázky. Ta nejzákladnější zní: Můžeme žít ve světě, kde nic není svaté? Musím uzavřít s tím, že nemůžeme. Kosmopolité, k nimž se počítám i já sám, musí zjednat jasno v tom, že tolerance a dialog mohou být jako takové vedeny univerzálními hodnotami.

Všichni potřebujeme morální závazky, které stojí nad banálními zájmy a rozepřemi všedního života. Měli bychom být připraveni aktivně vystoupit na obranu těchto hodnot, kdykoli jsou nedostatečně rozvíjeny nebo ohroženy. Kosmopolitní morálka sama musí mít náboj citového zaujetí. Nikdo z nás by neměl proč žít, kdybychom neměli nic, zač by stálo umřít.